

Milan Hrdlička

Čeština mezi jazyky

Čeština mezi jazyky

Milan Hrdlička

Recenzovaly:

prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.

Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava a sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2025

© Milan Hrdlička, 2025

Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

ISBN 978-80-246-6075-2

ISBN 978-80-246-6087-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Úvodem	9
 I. JAZYK A NÁROD	
Čeština jako národní jazyk	12
1. Základní rysy národa	12
2. Etapy utváření českého národa	13
2.1 Dvě utopická jazyková zastavení	14
2.1.1 Jazyk všeslovanský	14
2.1.2 Jazyk československý	15
3. Jazyky národní a nenárodní	16
 Český národní jazyk a národní charakter	18
4. Relace jazyk–národ	18
4.1 Představitelé jazykového relativismu	18
4.2 Český národní jazyk a mentalita Čechů – pohled E. Chalupného	19
4.3 Vybrané relevantní rysy češtiny	20
4.3.1 Absence salonního (konverzačního) jazyka	20
4.3.2 Hojně užívání zdrobnělin	20
4.3.3 Častý výskyt hanlivých pomístních jmen	21
5. Vybrané rysy řečového chování Čechů	21
5.1 Vyhýbání se emocím	22
5.2 Neochota chválit, střízlivé (skeptické) reakce	23
6. Některé tuzemské řečové etnostereotypy	23
 Stratifikace českého národního jazyka, jeho variety a kontury	24
7. Stávající pojetí obrysů a rozrůznění češtiny	24
8. Další možná legitimní doplnění	25
8.1 Tuzemská komunita neslyšících, český znakový jazyk	25
8.2 Podoby češtiny v zahraničí	26
8.3 Čeština jako jazyk cizí a druhý, interlanguage	28
9. K otázce zděděného jazyka	29
9.1 Zděděný jazyk a pojmy významově blízké	30

Čeština (nejen) v majoritním jinojazyčném prostředí	32
10. Čeština a kontakt jazyků	32
10.1 K česko-polským a polsko-českým jazykovým stykům	32
10.2 Středoevropský jazykový svaz	34
10.3 Dva základní přístupy k popisu krajanské češtiny	35
10.4 Podoby krajanské češtiny jako doklad cenného jazykového materiálu	36
11. Důsledky kontaktu češtiny s majoritním jazykem	37
11.1 Přejímky	37
11.2 Redukce	37
11.3 Atrofické změny	38
11.4 O jedné pozoruhodné kauze: substituce genitivních koncovek lokálem	38
12. Rezistence jazykových rovin a plánů češtiny v jinojazyčném prostředí	40
Atributy češtiny	42
13. Vybrané rysy českého národního jazyka	42
13.1 Důležitost a prestiž češtiny, její postavení mezi jazyky	42
13.2 Libozvučnost aneb Krása jazyka	43
13.3 Obtížnost akvizice naší mateřštiny	44
13.4 Stručnost aneb Řečové důsledky flektivnosti češtiny	45
13.5 Síla jazyka (<i>Power Language Index</i>)	46
Čeština ve světě a svět v češtině	47
14. Výuka češtiny ve světě	47
14.1 Pracoviště univerzitní	47
14.2 Pracoviště jiná	48
14.3 Česká slova ve světě	49
14.4 Slova cizího původu v češtině	50
14.4.1 České protějšky cizích území, pokrmů a měst	52
Odborná literatura	53

II. JAZYK A JEHO AKVIZICE

Mluvnická forma a její význam	59
15. Povaha mluvnické formy	59
15.1 Příznakovost a bezpříznakovost, variantnost, sémaziologie a onomaziologie	60
O faktorech řečové distribuce mluvnických kategorií a jevů	63
16. Funkční ekvivalentnost jazyků	63
17. Role mluvnické roviny přirozeného jazyka v řečové komunikaci	63
17.1 Mluvnické kategorie češtiny s oporou v objektivní realitě	64
17.2 Mluvnická kategorie češtiny bez opory v objektivní realitě	65
18. Potenciální komplikace a „anomálie“ v řečovém užívání mluvnických kategorií s oporou v objektivní realitě	65

18.1	Role typologické a genealogické příbuznosti jazyka výchozího a cílového (cizího)	65
18.2	Role aktualizace při řečovém užití mluvnických kategorií	66
18.3	Fenomén (bez)příznakovosti mluvnické kategorie	66
18.3.1	Bezpříznakovost singuláru	67
18.3.2	Bezpříznakovost imperfektiv	67
18.3.3	Bezpříznakovost přítentu	67
19.	Vybrané faktory ovlivňující volbu a podobu mluvnických kategorií a jevů	67
19.1	Sémantika (výběr)	67
19.1.1	Číslovky	67
19.1.2	Primární prepozice	68
19.1.2.1	Sémantika a předložková spojení s významem časovým (ADV Temp)	68
19.1.2.2	Sémantika a předložková spojení s významem lokálním (ADV Loc)	69
19.1.2.3	Sémantika a předložková spojení s významem příčinným (ADV Caus)	69
19.1.2.4	Sémantika a předložková spojení s významem účelovým (ADV Fin)	69
19.2	Kategorie jmenného čísla	70
19.3	Signální slova	70
19.4	Další vybrané faktory	71
	Podněty z akvizice češtiny cizinci	73
20.	Úvodem	73
20.1	K případům jazykové ekonomie a nedořikávání – <i>Ty už se mnou neka?</i>	73
20.2	Zápor větný a členský – <i>Nebyla šťastná</i> vs. <i>Byla nešťastná</i>	75
20.3	Jména obyvatelská i příslušníků národů – <i>Mongol</i> , nebo <i>Mongolec</i> ?	76
20.4	O jednom typu univerbizace – <i>Komerčka</i> , <i>penzijko</i>	78
20.5	Vlastní jména záporová – <i>Nečech</i> , <i>Neevropan</i> , <i>Neslovan</i> , ale <i>všeslovan</i> ?	80
20.6	Přísluvečné spřežky – <i>Spočítal to jen tak odoka</i>	81
20.7	O ústupu i postupu flexe – <i>Všichni nakonec hlasovali proti ANU</i>	83
20.8	Ke sporným případům české flexe – <i>Divil se babiččinu důchodu</i>	84
20.9	Substantivizovaná adjektiva – <i>Šel do světa na zkušenou</i>	86
20.10	K otázce užití singuláru a plurálu – <i>Košík angreštu</i> , nebo <i>malin</i> ?	88
20.11	Dva jmenné výrazy v nominativu – <i>Ten film byl(a) pohádka</i>	90
	Odborná literatura	92

III. JAZYK A PŘEKLAD

	Vybrané otázky teorie uměleckého překladu	96
21.	K otázce přeložitelnosti	96
22.	O ekvivalenci a adekvátnosti v uměleckém překladu	99
23.	O vybraných pokusech dosáhnout téhož účinku originálu a překladu	102

23.1 Čapkova <i>Továrna na absolutno</i>	103
23.2 Chevallierovy <i>Zvonokosy (Clochemerle)</i>	104
23.3 Vybrané české překlady Dantovy <i>Božské komedie</i>	105
24. K problematice jazykového zaměření překladatele na čtenáře	106
25. K problematice překladu vybraných jazykových jevů	108
25.1 O překladu jinojazyčných pasáží v uměleckém textu	109
25.1.1 Nocionálně-kryptická funkce cizojazyčných prvků z překladatelské perspektivy	112
25.2 K překladu záměrných gramatických a pravopisných chyb	114
26. Překladatelská „tichá pošta“	116
Odborná literatura	118
Závěry	120
Summary	122

Na výuce cizinců, oborových i neoborových bohemistů, především těch s mateřštinou typologicky i genealogicky výrazně odlišnou, oceňuju mimo jiné jejich schopnost nevšedního pohledu na český jazyk. Poučené i zvědavé nazírání naší rodné řeči z jiného zorného úhlu a nezřídka i optikou odlišného civilizačního rámce totiž přináší mnohé podnětné dotazy a postřehy, které by rodilému mluvčímu češtiny jen sotva přišly na mysl a které se stávají výzvou, cenným impulzem pro další bádání a odhalování jejích tajů, zákonitostí, okolností a důsledků řečového užívání. Výuka češtiny pro cizince tedy předpokládá ze strany vyučujícího soustavné zamýšlení se i nad skutečnostmi, souvislostmi a jevy, jazykovými i mimojazykovými, které jsou mluvčími s češtinou jako mateřským jazykem přehlíženy či pokládány za banální a samozřejmé, nehodné bližší pozornosti ani soustředěnějšího odborného zájmu.

Do knižního zpracování bohemistické problematiky přináším vedle některých netradičních témat a výběru probírané látky také podněty a poznatky vzešlé z výuky a z diskusí z oborového studia nerodilých mluvčích češtiny jednak na Ústavu bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících FF UK v Praze (jde o předměty *Úvod do studia jazykovědné bohemistiky*, *Morfologie češtiny I, II*, *Čeština ve světě*, *Výbrané kapitoly z české morfologie*, *Překladová cvičení*, o semináře, workshopy a přednášky na pražské *Letní škole slovanských studií* aj.), jednak z nejrůznějších setkání na četných bohemistických pracovištích v Česku i v zahraničí.

Jsem pochopitelně dalek toho pokládat pojednávanou problematiku za uzavřenou, vyřešenou, náležitě zpracovanou, uspokojivě popsanou. Je tomu právě naopak. V této práci se dotýkám nejrůznějších témat v našem prostředí někdy nepřiliš docenovaných, zastavuju se u kapitol mnohdy diskusních, nadále otevřených, vyžadujících ještě podstatně zevrubnější rozbor, materiálové doplnění, bližší upřesnění a novátorské promýšlení.

Hlavním cílem publikace je nabídnout přehlednou, přístupnou a, jak neskromně doufám, snad i zajímavou, čtenářsky poutavou a inspirativní ukázkou z širokého a pestrého spektra filologické (či spíše bohemistické) problematiky. Mým záměrem je upozornit na ni, představit ji širšímu okruhu zájemců, a podnítit tak i touto cestou polemickou diskusi, nejrůznější úvahy, vybídnout k jejímu dalšímu hlubšímu poznávání, k navazujícímu výzkumu, zkrátka k jejímu obohacujícímu a přínosnému uchopení.

Publikace je rozdělena do tří základních částí.

V prvním oddíle nazvaném *Jazyk a národ* se zastavuju u různých aspektů pojmu český národní jazyk. Dostávám se tím i k některým momentům stojícím dlouhodobě

mimo centrum pozornosti lingvistické bohemistiky, ale třeba i lingvodidaktiky (jazyk a národní charakter, rysy řečového chování příslušníků našeho národa aj.). Na druhé straně se rovněž zastavuju u některých témat bazových, klíčových, v našem prostředí však kupodivu stále uspokojivě nedořešených (kontury národního jazyka, status jeho vybraných variet aj.), u otázek, jejichž náležité zpracování by mělo být v lingvistické bohemistice samozřejmostí. Mělo by vytvářet solidní oporu pro řešení celé řady problémů a výzev, kterým v současném globalizovaném a dynamicky se vyvíjejícím světě (tím spíše v dnešní Evropské unii) národní lingvistiky a lingvodidaktiky čelí (čeština jako jazyk zděděný, otázka jeho institucionální akvizice a koncipování dostupných učebních materiálů aj.).

Druhá část pojmenovaná *Jazyk a jeho akvizice* se zaměřuje zejména na některé okolnosti řečového výběru důležitých mluvnických kategorií a jevů. Přibližuje se v ní problematika mluvnické bezpříznakovosti, role typologické a genealogické utvářenosti národního jazyka v procesu jeho osvojování i jiné otázky. Těžiště kapitoly pak spočívá v prezentaci vybraných „češtinářských“ podnětů, někdy po odborné stránce nepřilíživě pojednávaných, které zazněly ze strany jejich nerodilých mluvčích a které byly pro potřeby úspěšného nabytí její znalosti pokročilejšími cizinci stručně zpracovány – nejčastěji formou jazykových drobností a příspěvků v polské *Bohemistyce* nebo v tuzemském časopise *Český jazyk a literatura*.

Třetí, závěrečný oddíl s označením *Jazyk a překlad* pojednává o vybraných základních otázkách teorie uměleckého překladu a na omezeném prostoru přináší vybrané příklady pokusů o adekvátní přetlumočení literární předlohy (jde většinou o ukázky z díla Karla Čapka, ale i jiných spisovatelů). Rovněž zde, při řešení četných překladatelských potíží a výzev, se výraznou měrou projevují relevantní rysy českého jazyka, který se jako červená nit vine celým textem publikace. Čeština je v ní postupně nahlížena z kontrastivní perspektivy jiných jazyků, pojednává se ovšem i o důsledcích jejího přímého kontaktu s nimi (ať už s jazykovými kódy obdobnými, příbuznými, nebo odlišnými), o její akvizici a konečně také o vybraných aspektech jejího možného adekvátního převodu do jinojazyčných systémů, prostředí a kultur.

Chtěl bych při této příležitosti upřímně poděkovat oběma recenzentkám, prof. PhDr. Janě Svobodové, CSc., a Mgr. Darině Hradilové, Ph.D., za jejich cenné rady, podněty a připomínky.

Praha září 2024
Milan Hrdlička

I. JAZYK A NÁROD

1. Základní rysy národa

Mezi bázové znaky moderně pojímaného národa patří historicky obývané území, společné dějiny a kultura (tedy i různé druhy a podoby písemnictví), ekonomika (propojený trh), tradice a zvyky, politika apod. Za samozřejmou se pokládá skutečnost, že jeden z jeho základních atributů představuje i příslušný národní jazyk, klíčový rys určitého etnika. To si ostatně dobře uvědomovali nejen naši národní buditelé v době národního obrození (obvykle bývá vymezováno lety 1780–1848), kdy otázky spjaté s emancipací češtiny a s postavením a osudy české literatury nabývaly zásadního významu.¹ Netřeba zdůrazňovat, že se lidé jako příslušníci určitého národa mnohdy vzájemně odlišují především jazykem. Jazyková problematika se tak jeví v průběhu utváření a vývoje jednotlivých národních společenství jako mimořádně významná² a citlivá; národní jazyk plní vedle rolí jiných i funkci sjednocující a (národně)reprezentativní.

Dlužno dodat, že se národ neutváří samovolně, spontánně, automaticky. Pro jeho vznik musejí být nejen splněny určité podmínky a vytvořeny odpovídající předpoklady, ale vedle výše zmíněných atributů je nutná přítomnost a souhra dalších podstatných faktorů: společného národního směřování a dostatečné soudržnosti, národního uvědomění, většinově podporovaných národních cílů (politických, ekonomických, jazykových, kulturních aj.).

¹ Stačí připomenout roli Dobrovského *Zevrubné mluvnice jazyka českého* (1809, její původní německý název zní *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenen Kenntnis für Böhmen*), Jungmannovy *Slovesnosti* (1820), jeho překladů předních děl evropské literatury (Chateaubriandovy *Ataly*, Miltonova *Ztraceného ráje*) s cílem kultivovat naši dobovou čtenářskou obec a pozvednout úroveň tuzemské literární produkce, i monumentálního pětidílného *Česko-německého slovníku* (postupně publikován v letech 1835–1939), boj za česky hrané divadlo, za zavedení češtiny do škol, do úřadů atd.

² Připomínáme v této souvislosti jazykový zákon *O zachování starožitného jazyka českého a vzdělání jeho* z roku 1615 přijatý na generálním sněmu, který se snažil omezit a regulovat rostoucí přistěhovalectví a vést jinojazyčné kolonizátory, aby se oni i jejich děti učili česky. Zmíněný výnos sice v době své platnosti (1615–1627) nevstoupil v praxi, odvolávaly se však na něj mnohé obrany českého jazyka 17. a 18. století. Požadovalo se, aby dal každý kolonizátor své potomky učit česky; osoba hovořící česky měla přednostní dědické právo na nemovitosti; jako jediná řeč u soudů byla určena čeština; kdo se záměrně vyhýbal osvojení češtiny, mohl být vyhoštěn ze země aj.